

ТОКАРСЬКА А. С.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії та
філософії права
(Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»)

БАЛИНСЬКА О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії
держави і права, конституційного та
міжнародного права
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.5>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАВНИКА / ПРАВООХОРОНЦЯ

У статті вивчається питання мовної освіти та формування мовної компетентності юриста / правника. Наголошується, що надзвичайно гостро проблема мовної професіоналізації стосується тих, хто безпосередньо має справу з проявами протиправності, комунікує зі злочинцями, перебуває в епіцентрі протиправного негативу і намагається відновити правовий баланс у суспільстві. Тому їхня професійна мовленнєва поведінка потребує особливих методик формування, постійного мотиваційного підкріплення та неабияких психологічних зусиль. Авторки обґрунтовують доцільність введення у зміст мовознавчих дисциплін для правників вивчення філософсько-правового (аксіології, семіотики та герменевтики) і психолого-лінгвістичного підґрунтя мови (зокрема вербального біхевіоризму), мови професійного спрямування з проєкцією на правову комунікативну взаємодію із суб'єктами правовідносин.

Такий підхід здатний забезпечити якісну аналітично-інтелектуальну діяльність правників, подолати складність вербальних комунікативних зіткнень і невербальних конфліктів, протидія яким ніколи не відбувається за єдино встановленим (навіть і досконалим) нормативним приписом. Несподіваність екстремальних подій майже завжди призводить до негативних соціальних наслідків. Ці наслідки дедалі зростають і загострюються, якщо немає можливості запобігти йому несилдовими комунікативними діями чи нейтралізувати правовими вербальними засобами, нормативною правовою взаємодією. Якою складною не була б криміногенна подія, комунікативні способи впливу на екстремальні процеси первісно випереджають усі інші дії.

Отже, у статті обстоюється позиція, що саме комунікативний підхід до середовища функціонування права здатний розставити пріоритети у формуванні концепції консенсусного взаємовпливу індивідів як суб'єктів плюралістичного

суспільства та продукування суспільних відносин на засадах праворозуміння, культивування рівної свободи й відповідальності кожного учасника правової комунікації з метою вирішення правових проблем.

Ключові слова: мовна компетентність, комунікативна компетентність, правова комунікація, правник, правоохоронець.

Tokarska A. S., Balynska O. M. Problems of formation and implementation of communicative competence of lawyer / law enforcement officer

The article examines the issues of language education and the formation of language competence of a lawyer / law enforcement officer. It is emphasized that the problem of language professionalization is extremely acute for those who directly deal with the manifestations of illegality, communicate with criminals, are at the epicentre of illegal negativity and are trying to restore the legal balance in society. Therefore, their professional speech behaviour requires special methods of formation, constant motivational reinforcement and considerable psychological efforts. The authors substantiate the expediency of introducing into the content of linguistic disciplines for lawyers the study of philosophical and legal (axiology, semiotics and hermeneutics) and psychological and linguistic basis of the language (in particular verbal behaviourism), a professional language with a projection on the legal communicative interaction with the subjects of legal relations.

Such an approach is capable of ensuring high-quality analytical and intellectual activity of lawyers, overcoming the complexity of verbal communicative clashes and non-verbal conflicts, the counteraction of which never occurs with the only established (even perfect) regulatory requirement. The unexpectedness of extreme events almost always leads to negative social consequences. These consequences are growing and exacerbating if there is no way to prevent it by non-coercive communicative actions or neutralize them by legal verbal means, regulatory legal interaction. No matter how complex the criminogenic event may be, communicative ways of influencing extreme processes are initially ahead of all other actions.

Therefore, the position is defended in the article, namely, a communicative approach to the environment of the functioning of law can prioritize the formation of the concept of consensus interaction of individuals as subjects of a pluralistic society and the development of public relations based on legal understanding, cultivating equal freedom and responsibility of each participant in legal communication in order to solve legal problems.

Key words: language competence, communicative competence, legal communication, lawyer, law enforcement officer.

Вступ. Мовна компетентність сягає далеко за межі знання правил граматики і спеціальної термінології. Вона перетинається із глибинними процесами, причому не особистісними, як видається на перший погляд, адже мова репрезентує характер, менталітет, дух нації, сформовані тривалою історією народу та національною ідеєю. Із мов починалося творення, а згодом і відродження багатьох націй. Мову обстоюють як основний засіб комунікації у всьому світі.

Питання мовної освіти та формування мовної компетентності юриста / правника набуває особливої актуальності. Надзвичайно гостро проблема мовної професіоналізації стосується тих, хто безпосередньо має справу з проявами протиправності, комунікує зі злочинцями, перебуває в епіцентрі протиправного негативу і намагається відновити правовий баланс у суспільстві (від тих, хто затримує – до адвокатів і суддів). Їхня професійна мовленнєва поведінка потребує особливих методик формування, постійного мотиваційного підкріплення та неабияких психологічних зусиль.

Науково-теоретичним підґрунтям у вивченні комунікативної діяльності правників є дослідження у галузі правової культури знаних українських і зарубіжних учених, серед них такі вчені, як В.Д. Бабкін, К.С. Бельський, В.О. Бурмистров, О.В. Зайчук, Г.А. Злобін, Є.А. Зорченко, В.П. Казмірчук, В.І. Камінська, Д.А. Керімов, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, О.А. Лукашова, М.І. Матузов, Г.Д. Маркова, І.О. Мурашин, а також К.-О. Апель, Д. Бюлер, Ю. Габермас, В. Гьосле, Г. Йонас, В. Кульман, А. Макінтайр, А. Піппер, Д. Пітерс, Дж. Роулз, Р. Рорті, П. Ульрих, К. Ясперс та інші. Водночас недостатньо дослідженим залишається аспект доцільності застосування у цьому контексті основних концептуальних засад психолінгвокомунікації.

Постановка завдання. Тому метою розвідки обрано можливість застосування вже адаптованих українською наукою, а також новітніх методик формування й реалізації комунікативної компетентності правника, який провадить практичну діяльність у сфері правозахисту та правоохорони.

Результати дослідження. Аналіз ефективності практичної комунікативної діяльності підтверджує необхідність наявності вагомого комунікативного ресурсу для побудови оптимальної системи як державно-правових, так і міжособистісних стосунків. Ці стосунки формуються як вид консенсусно-комунікативної взаємодії, базованої на правових нормах із додержанням водночас норм літературної мови. При цьому правовий комунікативний акт повинен мати чітко визначені правові межі та відповідати певним просторово-часовим, соціальним, семантико-тематичним характеристикам. Вони здебільшого динамічні, адже зумовлюються системними змінами, нормативними прогалинами, процесуальною спрямованістю офіційно-ділових стосунків.

Загалом можна говорити про певну модель правового комунікативного акту, яка передбачає трирівневий аналіз правової комунікації: перший – це аналіз крізь призму правової аксіології; другий – це аналіз засобів правової семіотики, якими реалізується комунікація; третій – це аналіз-трактування за допомогою методів правової герменевтики. Разом ці методологічно-аналітичні підходи упорядковують багатоаспектність та неоднотипність комунікативних дій. Факультативність застосування запропонованих та інших методик виправдана за умов розширення комунікативно-правових ознак носія мови, перспективного поглиблення правового дискурсу з урахуванням різних причин ситуативного порушення норм правової комунікації. Така модель ідеальна, а отже, практично, на жаль, ще не працює.

Коли ми говоримо про інші методики формування комунікативної компетентності правників / правоохоронців, доцільно згадати про вербальний біхевіоризм (дослівно – психологія мовленнєвої поведінки, а точніше – напрям психології, в основі якого лежить дослідження мовленнєвого подразнення психіки людини і відповідної поведінкової реакції, а також власне мовленнєвої поведінки індивіда).

Початок ХХІ ст. виявився для України аналогічним до переломного етапу багатьох цивілізованих країн світу, і проблема вивчення поведінки соціального суб'єкта постала надзвичайно гостро й актуально. Тому звернення до методології мовленнєво-поведінкової психології під час аналізу сутності людини у соціумі (зокрема правового прояву цих її характеристик) є доречною і навіть нагальною потребою часу. Адже вербальний біхевіоризм постулює, що поведінкою людини можна управляти і передбачати її через посередництво мовленнєвого впливу, що своєю чергою є надзвичайно актуальним для налагодження належного функціонування правової держави.

Теорія вербального біхевіоризму належить Б. Скінеру, згідно з нею психологічне завдання формування комунікативної компетентності – двоєке: по-перше, описати типи мовленнєвих висловлювань; по-друге, пояснити їх виникнення і вплив. Вербальний біхевіоризм не пропонує готових універсальних норм мовленнєво-поведінкових конструкцій для будь-якої ситуації; натомість через специфіку методу спостереження цей напрям, який переріс уже в самостійну науку про поведінку, зауважує вербально-поведінкову рефлексію індивіда у кожній окремій ситуації (у тому числі правовій) і може прогнозувати реакцію цього індивіда за схожих обставин.

Основне завдання біхевіоризму, яке сформулював Д. Уотсон, полягало у накопиченні спостережень за поведінкою людини з таким розрахунком, щоб у кожному випадку, за такого стимулу (ситуації) біхевіорист міг сказати наперед, якою буде реакція, або якою ситуацією ця реакція викликана [1, с. 7].

Коментуючи виражене у такій конкретній формі, основне положення науки про поведінку можемо визначити так: якщо біхевіорист (у застосуванні цього методу до правоохоронної та правозахисної сфери це може бути слідчий, суддя, поліцейський офіцер громади тощо) знав би всі факти, то після спостереження за індивідом (підозрюваним чи злочинцем), який виконує певні дії, він зміг би вказати на факт, що викликав саме цю дію – феномен передбачення; або ж коли суспільство вимагає від індивіда певної поведінки (у нашому контексті – правомірної), біхевіорист (правник-практик) зміг би організувати певну ситуацію як стимул, після чого була би виконана необхідна дія (для прикладу, зізнання, виклад свідчень) – феномен управління.

Відверті позитивісти (у тому числі й представники класичного біхевіоризму) вважають, що для правомірної поведінки важливо лише фактично додержуватися вимог права і не потрібно доводити свою прихильність до цих вимог. Ця логіка близька тільки двом зі згаданої трирівневої моделі аналізу правової комунікації – семіотиці (науці про знаки та знакові системи, які можна сприймати навіть рефлексивно) та герменевтиці (мистецтву розуміння і тлумачення, що заснована на вивченні безпосереднього правового тексту); натомість аксіологія (наука про цінності) задіює внутрішні (глибинні) чинники професіоналізації особи, зокрема й комунікативної компетентності.

Вербальний біхевіоризм також відстоює позицію необхідності усвідомлення доцільності правомірних дій. Лише свідоме визнання норм права сприятиме продукуванню істинно правомірної поведінки, адже формальне виконання нормативно-правових вимог за відсутності свідомого «підтвердження» може призвести до зміщення ціннісних орієнтирів у бік, протилежний від соціально значущих. Вербальний біхевіоризм у цьому контексті відображає як позитивістську позицію механістичності додержання правових норм, так і природну необхідність визнання цих норм свідомістю.

На принципі пріоритетності безпосередньої комунікації між суб'єктами засновано багато концепцій, якими послуговуються правники. Так, В. Бачинін і М. Панов вбачають у спілкуванні і взаємодії «джерело обопільного удосконалювання, шлях до трансформації виникаючих колізій у продуктивні культурогенні імпульси» [2, с. 117], аналогічно біхевіорист Е. Торндайк також твердить, що лише «під планомірним, систематичним, самодержавним мовленнєвим впливом із хаосу некоординованих рухів виникає чітка і розумна поведінка людини» [1, с. 29].

Методика вербального біхевіоризму доцільна також у сфері оволодіння новими видами діяльності (зокрема навчання), розширення кола комунікації (спілкування), усвідомлення себе як невіддільної частини оточуючого соціуму (самоусвідомлення). Всі ці сфери охоплюють процес становлення особистості, соціалізації особи. Застосування методологічних засад вербального біхевіоризму у вдосконаленні механізмів виховного та мотиваційного впливу на соціального суб'єкта сприятиме адекватному сприйняттю та реалізації суспільством прийнятих законодавцем нормативно-правових актів. Така правова політика забезпечить вирішення проблем поєднання позитивних знань про право зі суспільним ідеалом.

Поширенню парадигми вербального біхевіоризму у сфері правоохорони та правозахисту має сприяти прагнення вивчити механізм поведінкових і комунікаційних правовідносин соціального суб'єкта і суспільства. Сильний аспект цього – втеча від індокринізації (індокринізація – одне із явищ сучасної цивілізації, що стоїть нарівні з пропагандою, рекламою, «промиванням мізків», тобто із так званими гуманітарними і політично-правовими інформаційними технологіями, суміжними з теорією інформаційної або психологічної війни).

Сфера діяльності правоохоронних органів завжди була пов'язана з вивченням поведінки людини, зіставленням її з вимогами права та відповідним результативним оцінюванням (заохочуванням чи покаранням). Саме вербальний біхевіоризм є тією наукою, що

займається вивченням поведінкових реакцій на зовнішні стимули-подразники, у тому числі й мовленнєві. Крім цього, запропоновані вербалістами методи і засоби дають змогу полегшити розуміння тих чи інших вчинків і видозмінити цю поведінку у разі необхідності. Психологія мовленнєвої поведінки шляхом систематичних спостережень за діяльністю особи сприяє формуванню тих узагальнень, законів і принципів, що лежать в основі поведінки людини, у її вчинках і словах [189, с. 263], а тому може визначати ймовірні причини ситуації або стимули, що дали поштовх до такої реакції, а також за даною ситуацією – передбачати можливу реакцію.

Вважаємо, що такі знання і вміння надзвичайно важливі і цінні у діяльності тих, хто безпосередньо спілкується з людьми у процесі своєї фахової діяльності, тим більше прагне отримати максимум інформації, вміти розрізнати правдиві дані і зумисне спотворені та шляхом мовленнєвого психологічного впливу (звичайно, у межах, дозволених законом) коригувати правову поведінку співрозмовника у бік правомірності. Синтез юридичної психології і вербального біхевіоризму, на нашу думку, сприятиме їх взаємному збагаченню, а також вирішенню однієї з найбільш актуальних проблем сучасності – підвищення ефективності взаємовідносин у суспільстві, зокрема у сфері діяльності правоохоронних органів.

Отже, для формування цілісної комунікативної компетентності правника / правоохоронця цілком виправдано до вже науково доведених методологічних засад юридичної практики долучити вербальний біхевіоризм як напрям, що вивчає вплив на співрозмовника, розуміння мовленнєвого прояву його внутрішніх переживань і здатне формувати поведінкове реагування на зовнішні стимули правової реальності.

З огляду на вищенаведене вербальний біхевіоризм має достатньо підстав стати методологічною базою наукового пізнання та аналізу механізмів правової комунікації як основи правовідносин. Адже історія розвитку і становлення правового поля підтверджує важливість і необхідність вербалізації всіх його сфер: від омовлення норм права (законотворчість), через мовленнєвий взаємовплив на поведінку всіх учасників правовідносин (правозастосування) і до вербально-поведінкового прояву як деформованої правосвідомості злочинців (правопорушення), так і високої правової самодисципліни та самоконтролю правників / правоохоронців (правомірність і правозахист).

Якщо розглядати проблему формування професійної комунікативної компетентності (а особливо у сфері функціонування права), доцільно застосовувати комплексний системний підхід. Тоді треба акцентувати увагу на професійній проблемній інтеракції, а саме на перешкодах у взаємодії правника / правоохоронця з іншими суб'єктами. Так, наприклад, вербальні бар'єри у вигляді порушення норм мовлення у реалізації законних інтересів особи спричинені неправовими засобами вербальної та невербальної поведінки. Будь-яке порушення норм слововживання (суржикування, сплутування значення слів, вимова слів із порушенням норм наголошування, що міняє значення слів; спотворення семантики лексики через ненормативну граматичну форму тощо) провокує нерозуміння, спротив, різні реакції у комунікантів. Натомість правова комунікативна практика потребує чіткості, точності і нормативності висловлювань. Кожний представник влади зобов'язаний сповідувати норми мови для ділової юридичної комунікації. Якщо мовлення спотворює текст, то і мислення є таким же недосконалим. Адже відома теза: мовлення формується через мислення. Якщо ж мисленнєвий складник деформований, то вона матиме такі ж комунікативні наслідки.

Правова комунікація правників – це той різновид взаємодії, який і на рівні впливу на суб'єкта-комуніканта (мікрорівень), і на рівні герменевтичних його особливостей та різних правових інтенцій (намірів), і на рівні політики права як сфери еволюційного перспективного функціонування державно-правового організму взагалі (макрорівень) має суспільно значимі як негативні, так і позитивні наслідки (протиправні і правові).

Властивості правової комунікації формують концепцію права як інтерсуб'єктивного феномена у плюралістичному суспільстві. Такий аналіз демонструє сприйняття правовідносин як середовища, у центрі якого закорінені норми професійно-комунікативної дії соціального суб'єкта як правового діяча та способи подолання відхилень від правової норми як

на рівні права, так і на рівні лінгвокомунікації. У цьому разі ефективність правової комунікації визначається рівнем реалізації низки нормативних принципів комунікації, основними з-поміж яких є правдивість, рівні права та адекватність у створенні симетричних взаємин і формальної толерантності, що передбачають забезпечення законних інтересів та основних прав людини й громадянина.

Саме комунікативний підхід до середовища функціонування права породжує новітні пріоритети у формуванні концепції консенсусного взаємовпливу індивідів як суб'єктів плюралістичного суспільства та продукування суспільних відносин на засадах правопорозуміння, культивування рівної свободи й відповідальності кожного учасника правової комунікації з метою вирішення правових проблем як вербальними, так і невербальними засобами.

Аналітично-інтелектуальна діяльність правників безпосередньо супроводжується складністю вербальних комунікативних зіткнень і невербальних конфліктів, протидія яким ніколи не відбувається за єдино встановленим (навіть і досконалим) нормативним приписом. Несподіваність екстремальних подій майже завжди призводить до негативних соціальних наслідків. Ці наслідки дедалі зростають і загострюються, якщо немає можливості запобігти їм несиловими комунікативними діями чи нейтралізувати правовими вербальними засобами, нормативною правовою взаємодією. Якою складною не була б криміногенна подія, комунікативні способи впливу на екстремальні процеси первісно випереджають усі інші дії.

Висновки. Правова комунікативна практика може бути двоякою. Ідеться передусім про той аспект, який описано попередньо: негативний комунікативний вплив на правника-практика. А з іншого боку, не треба також забувати про негативні аспекти (іншими словами, непрофесійність) дій правників-практиків, що супроводжуються жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують людську гідність, видами поведінки, а також зловживаннями не лише вербально-психологічного, а й фізичного характеру. Зазвичай такі дії в обох випадках тісно пов'язані з комунікативними зловживаннями, так би мовити, герменевтичними «різночитаннями» умов і обставин ситуації. Основою особистого захисту від подібних зловживань, подолання багатьох різновидів комунікативних бар'єрів мають стати спеціальні комунікативні навички (скажімо, як було описано на прикладі вербального біхевіоризму).

Отже, стосовно правників-практиків дуже доречною є саме професійна комунікативна компетентність, а для її формування корисним може стати введення у зміст мовознавчих дисциплін вивчення філософсько-правового (згадувана методологія аксіології, семіотики та герменевтики) і психолого-лінгвістичного підґрунтя мови (зокрема вербального біхевіоризму), мови професійного спрямування з проєкцією на правову комунікативну взаємодію із суб'єктами правовідносин.

Щоб позиціонувати високу комунікативну культуру, варто неодмінно включити у процес підготовки фахівця-правника психолінгвокомунікативний складник. Цілком очевидно, що прагматика правової комунікації потребує не еkleктики різних методів у підготовці правників, а радше змістової інтеграції попередньо розглядуваної тривірневої методології у поєднанні із психологічним чинником, а вже на основі цього – вироблення новітнього підходу, що передбачає своєрідну методологічну матрицю правового дискурсу суспільних відносин з орієнтиром на комунікативне порозуміння.

Список використаних джерел:

1. Основные направления психологии в классических трудах. Биехвиоризм. Москва : ООО «Изд-во АСТ-ЛТД», 1998. 704 с.
2. Бачинін В., Панов М. *Філософія права*. Київ : Ін Юре, 2002. 472 с.
3. Токарська А., Кочан І. *Культура фахового мовлення правника* : навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 312 с.
4. Балинська О. *Правова комунікація: вербально-біхевіористський підхід* : монографія. Львів : ПАІС, 2008. 212 с.

